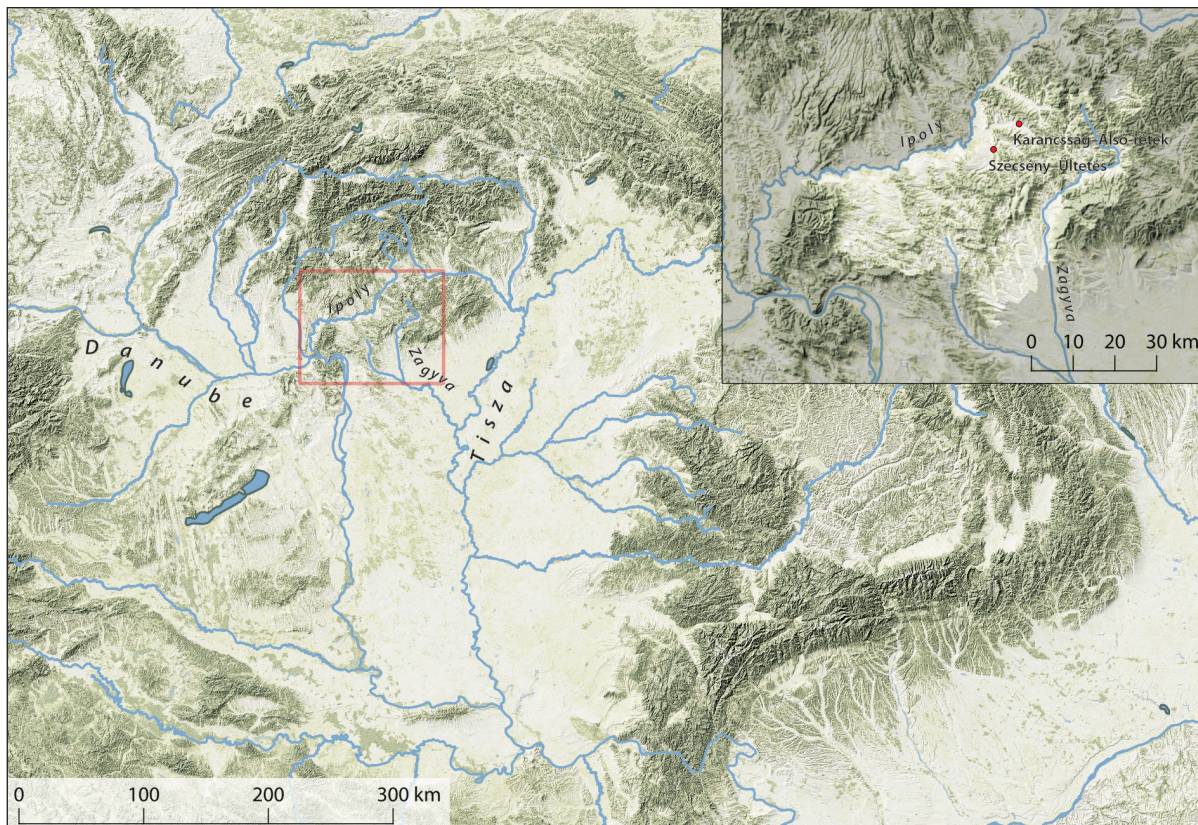

KULTURÁLIS KAPCSOLATOK ÉS CSEREKERESKEDELEM: AZ ELSŐ FÖLDMŰVELŐK AZ IPOLY VÖLGYÉBEN

FÁBIÁN SZILVIA¹ – RODERICK B. SALISBURY² – SERLEGI GÁBOR³ –
NICKLAS LARSSON⁴ – GUBA SZILVIA⁵ – BÁCSMEGI GÁBOR⁶

Új kutatási projekt indult útjára Észak-Magyarország interregionális cserekereskedelmi kapcsolatainak és kulturális változásainak vizsgálatára. Az Ipoly-Szécsény Régészeti Projekt (ISzAP) Szécsény-Ültetés középső újkőkori lelőhelyére és a környező Szécsényi-dombság, illetve a Cserhát északi előterében húzódó Ipoly-völgy, valamint a Nógrádi-medence kutatására összpontosít. A csekély rendelkezésre álló információ ellenére feltehető, hogy az Ipoly és Zagyva folyók több régészeti korszakban is fontos szállítási útvonalak lehettek. A kerámia- és kőszköz-leletanyag elemzése alapján intenzív kapcsolatok hálója bontakozik ki a környező keleti, nyugati, déli, közeli és távolabbi újkőkori közösségek (a bükki, szakálhádi, valamint a Vinča-kultúra, a közép-európai vonaldíszes kerámia kultúrája, illetve az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája) között. Célunk az eddig csak kevésbé kutatott, de annál nagyobb jelentőséggel bíró észak-magyarországi terület cserekapcsolatainak feltérképezése, és az ehhez kapcsolódó társadalmi interakciók minél pontosabb megismerése.

1. kép: Nógrád megye: Szécsény-Ültetés és Karancsság-Alsó-rétek lelőhelyek a kutatási területen belül

- ¹ Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- ² Universität Wien, Institut für Urgeschichte und Historische Archäologie, Bécs, Ausztria
- ³ MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete, Budapest
- ⁴ Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- ⁵ Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény
- ⁶ Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

AZ IPOLY-SZÉCSÉNY RÉGÉSZETI PROJEKT BEMUTATÁSA

A nógrádi térség földrajzi szempontból különleges helyen – a Kárpát-medence története során több alkalommal megfigyelhető módon – a Duna folyam természetes választóvonalára mentén megoszló kulturális egységek átmeneti zónájában fekszik. Nem volt ez másképp az újkőkor időszakában sem, amikor az egy mástól eltérő fejlődést mutató dunántúli és Tisza-vidéki régiók érintkezési zónája a Dunakanyartól északra keletre elterülő, Szécsényt és az Ipoly-völgyét is magába foglaló területen húzódott (1. kép).⁷ A különböző ún. régészeti kultúrák hagyományosan értelmezett határain átnyúló, az egyes közösségek között létrejövő kulturális kölcsönhatás általános, széleskörű és fontos aspektusa a kultúra változásának.⁸ Cserekereskedelemre vagy másfajta interakciókra utaló nyomok számos lelőhelyről ismertek Magyarország területéről, többek között Szécsényből,⁹ Aszódról¹⁰ és Polgár-Csöszhalomról.¹¹ Az 1980-as évek elején Szécsény-Ültetés¹² lelőhelyet egy tervezett völgyzárógát építésének előkészítése keretében szondázó ásatással kutatták, a közeli patak völgyben meghúzódó Karancsság-Alsó-rétek¹³ lelőhelyre pedig 2003-ban egy leletmentés során bukkantak. A környék e két feltárt lelőhelye hívta fel a figyelmet arra, hogy a Nógrádi-medence fontos csomópont a Kárpát-medence északi területeinek újkőkori cserekereskedelmi hálózatában, amely a Tokaj-hegység obszidián nyersanyag lelőhelyeitől a Duna völgyén keresztül a nyugatabbi területek felé vezetett.

A SZÉCSÉNY-KÖRNYÉKI KUTATÁSOK KORÁBBI EREDMÉNYEI

Szécsény-Ültetés lelőhely egy északnyugat–délkeleti hossz tengelyű dombhát platóján található, mellette közvetlenül a Lóci-patak fut, északra az Ipoly sem esik messze tőle. Az újkőkori megtelepedés nyomai a plató északnyugati csücskén találhatók, melyről jó kilátás nyílik az alatta elterülő sík területre és az ide befutó patak völgy bejáratára (2. kép). A feltárás során gazdag leletanyag került napvilágra. A kerámiaanyagban magas a jellemzően karcolt díszű finomkerámia aránya (3. kép), szokatlanul sok a neolitikus közösség

⁷ Kalicz Nándor: *A termelőgazdálkodás kezdetei a Dunántúlon I–II (The Rise of a Production economy in Transdanubia)*. Doctoral Thesis, Budapest, 1988, 182–183.

⁸ Kovács, Katalin: Late Neolithic Exchange Networks in the Carpathian Basin. In: *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*, ed. Anders, A. – Kulcsár, G. (Budapest: L'Harmattan, 2013), 385–400; Raczky, Pál: The cultural and chronological relations of the Tisza Region during the Middle and Late Neolithic, as reflected by the excavations at Öcsöd-Kováshalom. *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 13 (1985) [1986], 103–125.

⁹ T. Biró, Katalin: Chipped stone industry of the Linearband Pottery Culture in Hungary. In: *Chipped stone industries of the early farming cultures in Europe*. Archaeologia Interregionalis 240, ed. Kozłowski, J. K. – Kozłowski, S. K. (Warszawa–Kraków, 1987), 131–167; T. Biró, Katalin: *Lithic implements and circulation of raw materials in the Great Hungarian Plain during the Late Neolithic Period* (Budapest, 1998); Fábián, Szilvia: Siedlung der Zseliz-Periode der Linearbandkeramik in Szécsény. *Antaeus* 31–32 (2010), 225–283; Fábián Szilvia: Szécsény-Ültetés újkőkori településének időrendje az import kerámialeletek tükrében (Die Chronologie der Jungsteinzeitlichen Siedlung von Szécsény-Ültetés im Spiegel der Importfunde). In: *ΜΩΜΟΣ III. Óskoros Kutatók IV. Összejövetelének konferenciakötete*, szerk. Nagy Emese (Debrecen, 2012), 191–213.

¹⁰ Kalicz Nándor – Kovács, Katalin – Siklósi, Zsuzsanna – Tóth, Zsuzsanna: [Aszód-Papi földek késő neolitikus lelőhelye: kapcsolat kelet és nyugat között](#) (*Aszód-Papi földek Late Neolithic site: Connection between East and West*). Munkabeszámoló (2013), OTKA (Utolsó elérés időpontja: 2016.04.04. 22:04)

¹¹ Raczky, Pál – Domboróczki, László – Hajdú, Zsigmond: The site of Polgár-Csöszhalom and its cultural and chronological connections with the Lengyel Culture. In: *The Lengyel, Polgár and related cultures in the middle/late Neolithic in Central Europe*, ed. Raczky, P. – Kozłowski, J. K. (Krakow, 2007), 49–70.

¹² Soós Virág: Előzetes jelentés a szécsény-ültetési zselizi telep feltárásáról [Vorbericht über Ausgrabungen der Siedlung der neolithischen Zseliz-Gruppe in Szécsény-Ültetés]. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 8 (1982), 7–46; Fábián, Szilvia: Siedlung der Zseliz-Periode der Linearbandkeramik in Szécsény. *Antaeus* 31–32 (2010).

¹³ Bácsmegi Gábor: A lengyeli kultúra temetkezései Karancsságon (Die Bestattungen der Lengyel-Kultur in Karancsság). *MFME–Studia Archeologia* 9 (2003), 81–86; Bácsmegi Gábor: [Geoarcheológiai és környezettörténeti kutatások Karancsság-Alsó-rétek lelőhelyén](#). SZTE (PhD Disszertáció), Szeged, 2015. (Utolsó elérés időpontja: 2016.04.04. 22:04)

2. kép: A Szécsény-ültetési plató délkelet felől nézve

hitvilágát tükröző, különleges funkcióval bíró ún. arcos edény,¹⁴ és egyéb antropomorf (4. és 6. kép) és zoomorf ábrázolásokkal (5. kép) ellátott edénytöredék. Figyelemre méltó a lelőhelyen található pattintott kőszköz-leletanyag mennyisége és változatos nyersanyag-összetétele, amely kapcsolatba hozható az előkerült „import” kerámiatöredékek sokszínűségével. Ezek közül is meghatározó a nagy mennyiségű tokaji obszidián- és bükki jellegű cserép jelenléte a szécsényi telepen, amelyek a bükki kultúra településterülete felől érkező kőszközköz, esetleg nyersanyag helyi feldolgozását és továbbszállítását sugallják. A Krakko-Jura tűzkő megjelenése pedig a kis-lengyelországi területekkel fennálló kapcsolatokra hívja fel a figyelmet.¹⁵ Az import edények között megtalálhatók a bükki, szakálhádi, szilmei és esztári kerámiastílus emlékei, sőt távolabbi

3. kép: Díszített zselizi edény Szécsény-Ültetésről

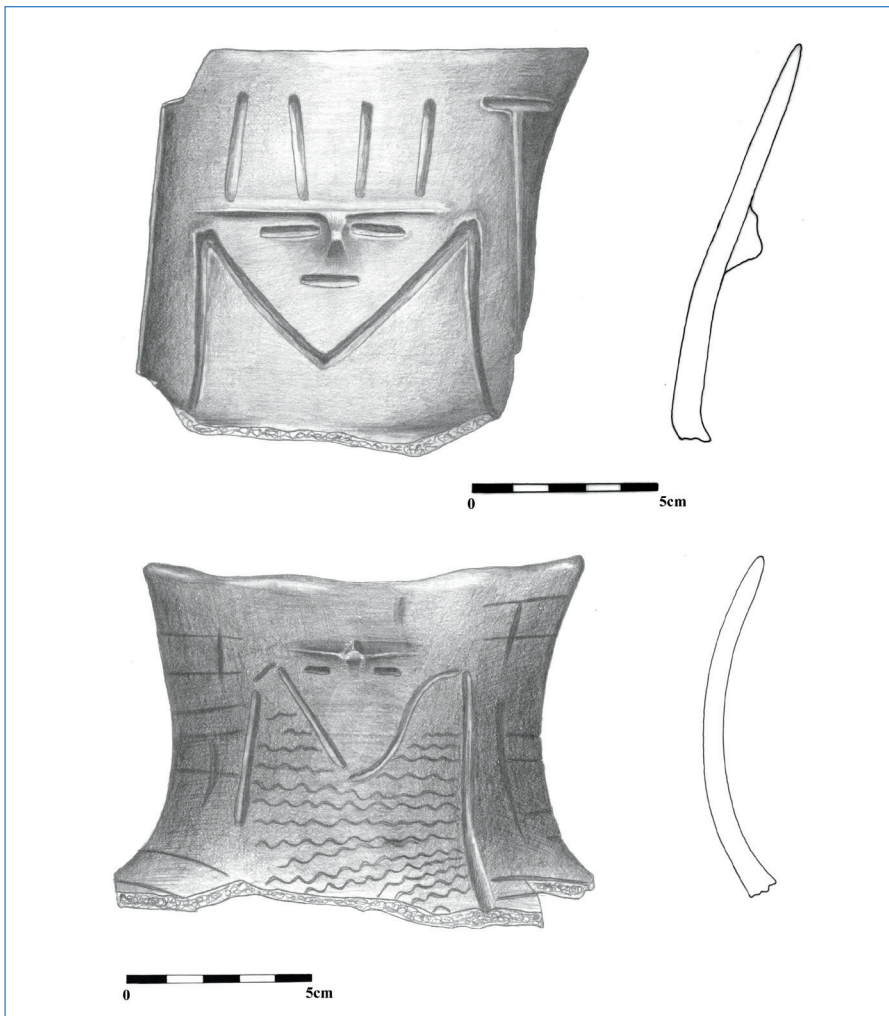
4. kép: Anthropomorf díszű edénytöredék (arcos edény darabja)

¹⁴ Fábián Szilvia: Arcos edénytöredékek a Zselizi kultúra lelőhelyéről, Szécsény-Ültetésről (Anthropomorphic vessel with representation of human face from Szécsény-Ültetés, locality of the Zseliz Culture). *Archaeológiai Értesítő* 130 (2005), 5–20.

¹⁵ T. Biró, Katalin: Chipped stone industry of the Linearband Pottery Culture in Hungary. In: *Chipped stone industries of the early farming cultures in Europe*. Archaeologia Interregionalis 240, ed. Kozłowski, J. K. – Kozłowski, S. K. (Warszawa–Kraków, 1987), 131–167; T. Biró, Katalin: *Lithic implements and circulation of raw materials in the Great Hungarian Plain during the Late Neolithic Period* (Budapest, 1998), 50.

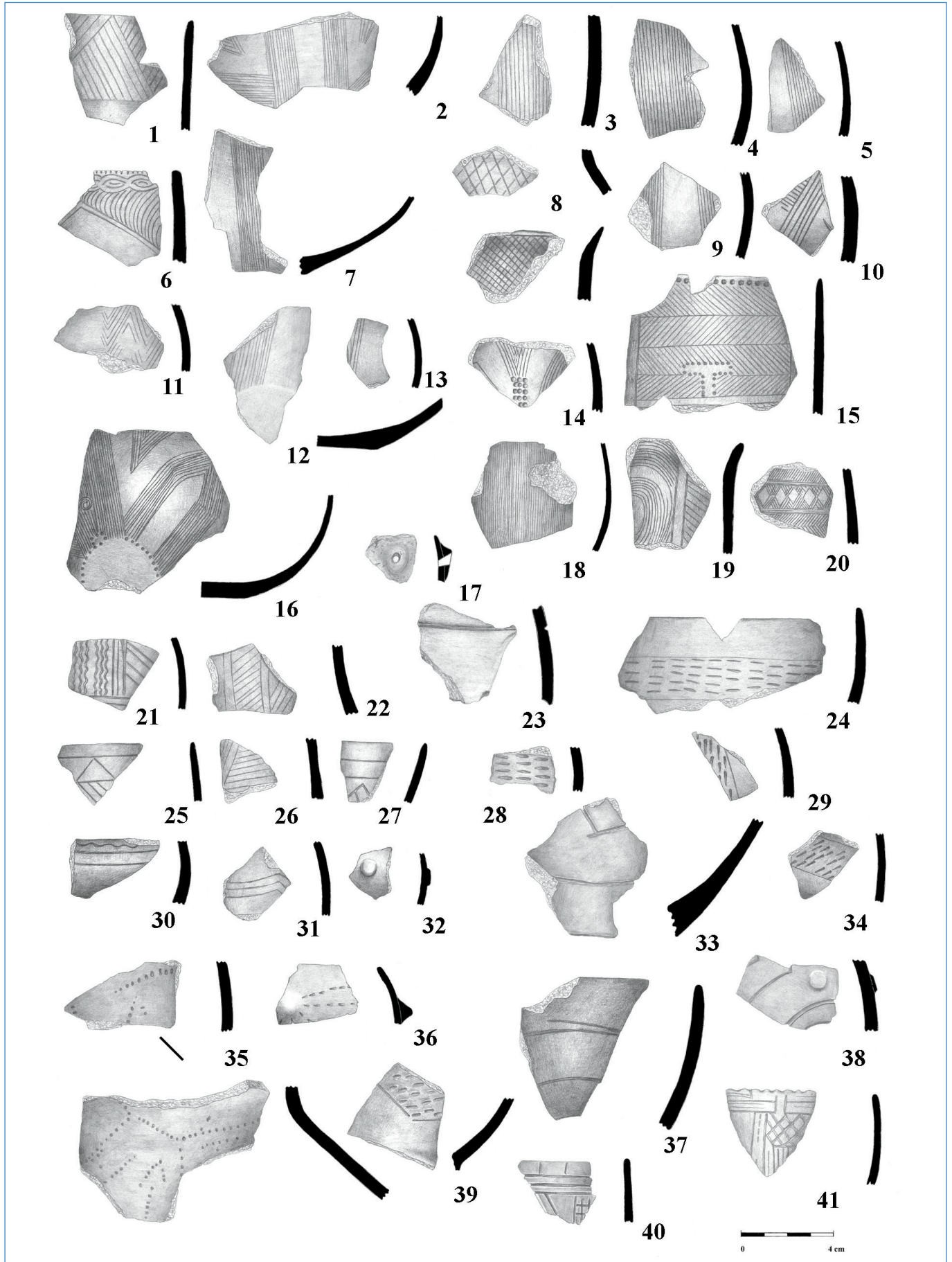
5. kép: Plasztikus zoomorf díszű edénytöredék

6. kép: Arcos edények darabjai Szécsény-Ültetésről

területek felé mutató töredékek is felbukkannak a leletanyagban (7. kép). A Ménes-patak völgyében található Karancsság-Alsó-rétek lelőhelyről származó leletek is alátámasztják, hogy a régió más településein is megtalálhatók távolabbi közösségek kerámia-töredékei és nagy mennyiségű, változatos nyersanyag-összetételű kőszköz-leletanyag. Mindez egyértelműen a Szécsény környékén a Kr. e. 6. évezred utolsó harmadában megtelepült, kerámiatárgyain zselizi típusú díszítéseket használó népesség sokirányú kapcsolatrendszeréről tanúskodik.

Az ismertetett jelenségek alapján egyértelmű, hogy a Nógrádi-medence múltjának kulturális képe jóval összetettebb, mint azt az eddigi kutatások alapján feltételeztük. A középső neolitikum időszakában ez a vidék földrajzi helyzetéből adódóan kitüntetett szerepet játszhatott a Kárpát-medencében élt népcsoportok kapcsolatrendszerében. Az előkerült tárgyi emlékek a település és a településen élők különleges helyzetét, a térség egykori gazdasági és stratégiai kiemelkedő szerepét tükrözik. Ezen felül egyre világosabban kimutatható, hogy az Ipoly-völgy őskori gazdasági és kereskedelmi kapcsolati hálójára messze túlmutat a mai országhatárokon, és kizárólag interregionális szinten érthető meg. Az Ipoly völgye évezredekkel ezelőtt is kaput jelentett a már említett kulturális egységek között, s ezzel a térségben egy olyan sajátos, a társadalmi interakciók tanulmányozása szempontjából páratlan jelentőségű kulturális keveredés jött létre, amely segíthet megérteni a történelmi léptékű különbségeket a nagyobb földrajzi egységek között is.

7. kép: Import kerámiatöredékek Szécsény-Ültetésről

AZ ISZAP ELSŐ ERDEMÉNYEI

E kiemelkedő fontosságú terület újkőkori régészeti jelenségeinek kutatására jött létre az ISZAP. Az ún. roncsolásmentes technológiákat nagymértékben felhasználó projektet hosszú távon olyan széleskörű, nemzetközi szakmai összefogáson alapuló kutatási programnak képzeljük el, amelynek résztvevői a regionálisan érdekelt országok kutatói, valamint más nemzetközi szakmai együttműködők.

Szécsény-Ültetés lelőhelyen 2014 tavaszán geomágneses kutatást végeztünk az akkori Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ munkatársaival.¹⁶ A vizsgálat elvégzéséhez MAGNETO® DLM fluxgate magnetométert használtunk (8. kép). A geofizikai kutatás során a plató északnyugati oldalára terjedt ki. A magnetométeres felmérés adatai megerősítették, illetve tovább árnyalták a lelőhelyről eddig rendelkezésre álló adatainkat. A felmérésen jól felismerhetők a korábbi feltárás kutatóárkai és szelvényei. A régészeti objektumnak minősíthető anomáliák alapján a plató északnyugati, meredek lejtőkkel szegélyezett részén intenzív meglepedés nyomai figyelhetők meg. Legszembetűnőbbek a korszak településeire jellemző, rendszerint az egykori épületek hosszanti oldalai mellett kialakított gödörpárok. A gödrök iránya megközelítőleg észak–déli irányú, a hosszanti gödrök közötti, a házak helyét jelző felületeken szórványosan a szerkezetekhez tartozó cölöplyukak is azonosíthatóak. Ettől a területtől délre, illetve nyugatra sűrűn elhelyezkedő gödrökre és egyéb régészeti jelenségekre utaló anomáliák figyelhetők meg. A plató délkeleti, enyhén összeszűkülő részén nagyjából 5 méter szélességű, északkelet–dél-nyugati irányú árok húzódik, de ennek régészeti kora egyelőre ismeretlen. A plató intenzíven lakott északi részén a meredély közelében megközelítőleg egy vonalban cölöplyukak sora figyelhető meg, amely talán a telep védelmére szolgáló paliszád oszlopainak nyomai lehetnek.

A lelőhelyen előzetesen hét ponton végeztünk geológiai fúrásokat (9. kép), amelyekkel a lelőhely stratigráfiai viszonyait vizsgáltuk. A fúrások során kiemelt minták talajkémiai elemzésen mennek keresztül, melyek közül például a talaj foszfáttartalmának vizsgálata segíthet azonosítani az egykori tevékenységi területeket, illetve az őskori település vertikális és horizontális határait is szolgáltat adatokat.

8. kép: Geomágneses felmérés a lelőhelyen (Szécsény-Ültetés)

9. kép: Előzetes fúrások helyei a szécsény-ültetési lelőhelyen

¹⁶ Stibrányi Máté, Mesterházy Gábor, Fábián Szilvia régészek és Pethe Mihály geofizikus.

A geológiai vizsgálatok eredményei jól kiegészítik a geofizikai vizsgálatok és intenzív terepbejárás eredményeit.¹⁷ Négy fúrásmag az egykori települési területen került kiemelésre. A település szerkezete és az ott zajló tevékenységek szempontjából az 1. és a 4. minta a legérdekesebb, ezek vastag, sötétszínű, szerves anyagban gazdag talajt tartalmaztak, amelyekben égett csont- és kerámiatöredékek is megfigyelhetők voltak. Az 5. és 7. fúrás minta még a megtelepedési területről származott, de jóval vékonyabb rétegben tartalmazott szerves anyagot és régészeti emlékanyagot. A település szélén kiemelt további három mintában már csak természetes talajréteget találtunk.

A talaj foszfátvizsgálatának eredménye alapján a foszfát feldúsulása a lelőhely széleinél figyelhető meg, míg a lakott területeken alacsonyabb értékeket mutatott. Ez a mintázat a háztartások szerves hulladékának a házaktól távolabb való elhelyezését bizonyítja. A további kutatás részeként 10×10 méteres háló mentén fogunk mintákat venni és foszfátvizsgálatot végezni, így pontosítva az eddig kialakított képet.

Az Ipoly-Szécsény régióban végzett szisztematikus terepbejárás első kampánya 2016 februárjában zajlott (10. kép). A nógrádi régióban ismert lelőhelyek földrajzi elhelyezkedésének GIS modellezése alapján hat terület került kiválasztásra a Szécsényi-medencében és környékén. Többek között a nógrádmegyeri és a Ménes-patak völgy bejáratánál, ahol a szécsény-ültetési lelőhely elhelyezkedéséhez geomorfológiai szempontból hasonló terület figyelhető meg. A különböző topográfiai helyzetű területek közül

10. kép: Szisztematikus terepbejárás az ISzAP kutatási területén

egy esetben bukkantunk biztosan a vonaldíszes kultúrához tartozó lelőhelyre, emellett számos bronzkori, vaskori és további őskori lelőhelyet találtunk, melyek leletanyagának pontosabb meghatározása még folyamatban van. Több középső újkőkori megtelepedésre alkalmasnak látszó helyen jelenleg legelő található, így bejárásuk során a felszínen régészeti leletek nem mutatkoztak. Ezeket a területeket geológiai fúrásminták foszfátvizsgálatával, lapát-tesztel és geofizikai mérésekkel fogjuk feltérképezni a következő hónapok során.

ÖSSZEFOGLALÁS: AZ ISZAP TOVÁBBI KUTATÁSI TERVEI

Az ISzAP projekt első fázisában célunk minél több középső neolitikus lelőhely azonosítása, ezáltal a régió őskori települési hálózatának feltérképezése. A második terepbejárás kampány alkalmával a további kutatás szempontjából ígéretesnek tűnő, fűvel fedett területeken geológiai fúrásokkal, foszfátvizsgálatokkal és lapát-tesztel fogjuk az őskori megtelepedés nyomait keresni. Különleges figyelmet szentelünk az egykori középső neolitikus településhálózat modellezésének, amelybe eltérő topográfiai elhelyezkedésű települések tartozhattak. Emellett geológiai fúrásokkal, geokémiai vizsgálatokkal, petrográfiai és kőszköz-elemzésekkel egészítjük ki a Szécsény-Ültetés zselizi településéről eddig rendelkezésünkre álló adatokat. Az említett vizsgálatok integrált eredményei alapján reményeink szerint már pontosabb képet alkothattunk a térség korszakra jellemző településstruktúrájáról.

¹⁷ Salisbury, R. B.: Soilscares and settlements: remote mapping of activity areas in unexcavated small farmsteads. *Antiquity* 86 (2012), 178–190; Salisbury, R. B. – Bertók, G. – Bácsmegi, G.: Integrated Prospection Methods to Define Small-Site Settlement Structure: A Case Study from Neolithic Hungary. *Archaeological Prospection* 20 (2013), 1–10.

Fábián et al. • Kulturális kapcsolatok és cserekereskedelem: az első földművelők az Ipoly völgyében

A szécsény-ültetési lelőhelyről és a terepbejárásokból származó könyersanyag- és kerámiaelemzések segíthetnek felvázolni a régió kulturális kapcsolatait. Az eddig megismert, stílusában, kivitelében a helyitől eltérő „import” kerámia, illetve könyersanyag sokrétősége és gazdagsága alapján feltételezhető, hogy a települések a korszak távolabb élő népcsoportjaival intenzív cserekereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn. Ezért a projekt során a kapcsolatok feltérképezése, a csere „termékeinek” kutatása mellett azt is vizsgáljuk, hogy vajon az ún. „import” kerámiák cserekapcsolatok útján kerültek-e a településekre vagy helyben készítették őket. A kerámiatípusok specializációja és standardizálódása segíthet megvilágítani a társadalmi szerveződés fokát és a közösségek közötti gazdasági és társadalmi interakciókat is.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A projekt a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával valósul meg (NKA 3234/00276). Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a résztvevő intézményeknek, amiért lehetővé tették a kutatási projekt létrejöttét.

AJÁNLOTT IRODALOM

BÁNFFY, ESZTER

Neolithic Contacts: Adaptation, Exchange of Information (An Introduction). *Antaeus* 27 (2004), 11–16.

DOMBORÓCZKI, LÁSZLÓ

Settlement structures of the Alföld Linear Culture (ALPC) in Heves County (north-eastern Hungary): development models and historical reconstructions on micro, meso and macro levels. In: *Interactions Between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-Ecological Barrier*, ed. Kozłowski, J. K., 75–127. Kraków: Prace Komisji Prehistorii Karpat PAU, 2009.

EARLE, TIMOTHY K.

Prehistoric Economies and the Archaeology of Exchange. In: *Contexts for Prehistoric Exchange*, ed. Ericson, J. E. – Earle, T. K., 1–12. New York: Academic Press, 1982.

KOVÁCS, KATALIN

Late Neolithic Exchange Networks in the Carpathian Basin. In: *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*, ed. Anders, A. – Kulcsár, G., 385–400. Budapest: L'Harmattan, 2013.

MARTON, TIBOR – OROSS, KRISZTIÁN

Reconstructing Space in a Familiar World: The Formation of Late LBK Settlements in Central Transdanubia. In: *Interactions Between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-Ecological Barrier*, ed. Kozłowski, J. K., 51–72. Kraków: Prace Komisji Prehistorii Karpat PAU, 2009.

RACZKY, PÁL – ANDERS, ALEXANDRA

Settlement History of the Middle Neolithic in the Polgár Micro-region (The Development of the Alföld Linearband Pottery in the Upper Tisza Region, Hungary). In: *Interactions between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-Ecological Barrier*, ed. Kozłowski, J. K., 31–50. Kraków: Prace Komisji Prehistorii Karpat PAU, 2009.

SALISBURY, RODERICK B.

Soils in Archaeology: Settlement and Social Organization in the Neolithic of the Great Hungarian Plain, Prehistoric Research in the Körös Region. Budapest: Archaeolingua, 2016.